

Тема. Моральне виховання

*«Виховання повинно просвітити свідомість людини,
щоб перед очима лежав ясний шлях добра»*

К.Д.Ушинський

План.

1. Поняття про мораль, моральність, моральне виховання
2. Виховання основ моральної культури.
3. Морально-етичні норми, що історично склалися в народі.
4. Вплив громадянського та патріотичного виховання на формування моральних якостей.

Рекомендована література:

Основна:

1. Омеляненко В.Л., Кузьмінський А.І. Теорія і методика виховання: Навч. Посіб. – К.: Знання, 2008.
2. Вишневецький О. Теоретичні основи сучасної української педагогіки: Навч. Посіб. – К.:Знання, 2008.
3. Кузьмінський А.І., Омеляненко В.Л. Педагогіка родинного виховання: Навч. Посіб. – К.:Знання, 2006.

Додаткова:

1. Філософія родознавства: Навч.посіб. – К.:Знання, 2008.
2. Українська культура: Лекції за редакцією Дмитра Антоновича/ Упор. С.В.Ульяновська – К.: Либідь, 1993.

Визначення ключових слів:

Мораль, етика, моральність, моральний ідеал, моральна норма, моральні переконання, моральні якості, моральні почуття, традиції, звичаї, обряди,

1. Поняття про мораль, моральність, моральне виховання

Л.В. Кондрашова	Моральне виховання — виховна діяльність школи і сім'ї, що має на меті формування стійких моральних якостей, потреб, почуттів, навичок і звичок поведінки на основі засвоєння ідеалів, норм і принципів моралі, участь у практичній діяльності.
М.М.Фіцула	Моральне виховання – це цілеспрямований, організований і керований процес формування моральних якостей особистості, рис характеру, навичок і звичок моральної поведінки.
Н.П.Волкова	Моральне виховання — виховна діяльність школи, сім'ї з формування в учнів моральної свідомості, розвитку морального почуття, навичок, умінь, відповідної поведінки.

Яке з цих визначень є найбільш повним? Чому?

Існують й інші категорії, без яких неможливе моральне виховання.

Моральне виховання характеризують поняття: *мораль, моральність, моральний ідеал, моральні норми, моральний кодекс, моральні переконання, почуття та якості.*

Мораль — система ідей, принципів, законів, норм і правил поведінки та діяльності, які регулюють гуманні стосунки між людьми.

Мораль виконує пізнавальну, оціночну, виховну функції, а її складовими є моральна свідомість, моральна діяльність, моральні відносини. Норми і принципи моралі, моральні ідеали та почуття становлять систему моралі, яка складає основу, життєву позицію особистості.

Моральний ідеал — образ, що втілює в собі найвищі моральні якості, є взірцем, до якого слід прагнути.

Це той взірець моральної досконалості, який спонукає особистість до саморозвитку і на який зорієнтований виховний процес.

Моральна норма — вимога, яка визначає обов'язки людини щодо навколишнього світу, конкретні зразки, які орієнтують поведінку особистості, дають змогу оцінювати й контролювати її.

Возведена в систему сукупність моральних норм утворює **моральний кодекс**.

Якщо мораль є суб'єктивним уявленням людини про добро та зло, то практична її діяльність щодо творення добра, спонукана внутрішніми мотивами («голосом совісті») постає як моральність.

Моральність — втілення у практичній діяльності людей моральних переконань, моральних ідеалів, норм, почуттів та принципів.

Моральні переконання — стійкі, свідомі моральні уявлення людини (норми, принципи, ідеали), відповідно до яких вона вважає за потрібне діяти так і не інакше.

Моральні почуття — стійкі переживання у свідомості людини, які є основою її вольових реакцій в різних ситуаціях, її суб'єктивне ставлення до себе, інших людей, окремих явищ суспільного життя, суспільства загалом.

Моральні якості — типові риси поведінки особистості.

2. Виховання основ моральної культури.

Зміст морального виховання учнів передбачає утвердження принципів загальнолюдської моралі - **правди, справедливості, патріотизму, доброти, працелюбності та інших добродійностей на національному ґрунті.**

В Україні здавна ставили надзвичайно **високі вимоги до морального ставлення людини до себе - *порядність, чесність, совісність, правдивість, справедливість, працелюбність, гідність, честь, дотримання слова, вірність (громадянська, товариська і подружня); до інших людей - повага до старших, свого родоводу, тактовність, толерантність, ствердження гуманних стосунків, гостинність; до праці - повага, любов до вільної праці, чесна праця, шана праці, побожне ставлення до хліба, відданість отчій землі.***

На моральне виховання в сучасній українській школі впливає дві морально-ціннісні концепції: християнська (релігійна) і концепція вільного західного світу. Християнське виховання передбачає знання учнями історії релігії, релігійної моралі, філософії релігії, релігійного мистецтва, навчання індивідуальному духовному досвіду. Значна частина ліберальних педагогів Заходу, а також окремі педагоги України, вважають, що в основі морального виховання мають бути релігійні цінності, свідомість, християнська мораль.

Зміст морального виховання в школах західного світу визначений в цілому цінностями західної цивілізації. Школа формує, як уже зазначалось, ряд моральних якостей за допомогою так званої поведінкової методики виховання. Ця методика передбачає вільну ігрову обстановку, співробітництво вихованців і наставників, у якому формуються комунікативні навички, уміння взаємодіяти, приймати рішення, розв'язувати життєві проблеми, обирати цінності.

Формування моральної культури школярів здійснюється у різноманітних видах діяльності: навчальній, трудовій, громадсько-корисній, особливо таких її видах, де учні поставлені в ситуації безпосереднього вияву турботи про інших, надання допомоги і підтримки, захисту слабшого, молодшого, хворого і под.

До форм морального виховання відносять спеціальні уроки, етичні бесіди, відверті розмови, диспути, лекції, тематичні вечори, зустрічі свят народного календаря, благодійні заходи, створення альманахів з історії родоводу, вечорниці та інші.

Завдання морального виховання — це оволодіння нормами й правилами моральної поведінки, формування почуттів та переконань, вироблення умінь і навичок моральної, адекватної поведінки в процесі суспільних відносин.

У чому полягає зміст морального виховання?

В основу змісту морального виховання покладено **загальнолюдські моральні цінності** — це набуті попередніми поколіннями незалежно від расової, національної чи релігійної належності морально-духовні надбання, які визначають основу поведінки та життєдіяльності окремої людини або певних спільнот.

Національні моральні цінності — це історично зумовлені і створені народом погляди, переконання, ідеали, традиції, звичаї, обряди, практичні дії, які ґрунтуються на загальнолюдських цінностях, але вирізняються національними проявами, своєрідностями у поведінці і є основою соціальної діяльності людей певної етнічної групи.

Громадянські цінності - ґрунтуються на визнанні гідності людей і характерні для демократичних суспільств. Це, зокрема, права і свободи людини, обов'язки перед іншими людьми, ідеї соціальної гармонії, поваги до закону тощо.

Сімейні цінності - моральні основи життя сім'ї, стосунки поколінь, закони подружньої вірності, піклування про дітей, пам'ять про предків та ін.

На основі загальнолюдських і національних морально-духовних цінностей можна окреслити коло **якостей особистості, які становлять зміст морального виховання**. Це гуманізм, доброта, чесність, працелюбність, повага до батьків і людей взагалі, чуйність, милосердя, дисциплінованість, совісність, доброзичливість, національна гідність, скромність, справедливість, почуття колективізму, інтелігентність, почуття патріотизму, інтернаціоналізму, материнства, екологічна та правова культура.

В.О. Сухомлинський, розвиваючи ідеї загальнолюдських моральних цінностей як основи формування духовності людини, визначив своєрідну **програму морального виховання школярів**:

"1. Ти живеш серед людей, не забувай, що кожен твій вчинок, кожне твоє бажання позначається на людях, які тебе оточують. Знай, що є межа між тим, що тобі хочеться, і тим, що можна. Перевіряй свої вчинки, запитуючи сам себе: чи не робиш ти зла, незручності людям? Роби все так, щоб людям, які тебе оточують, було добре.

2. Ти користуєшся благами, створеними іншими людьми. Люди дають тобі щастя дитинства. Плати їм за це добром.

3. Усі блага і радощі життя створюються працею. Без праці не можна чесно жити. Народ вчить: хто не працює, той не їсть. Назавжди запам'ятай цю заповідь. Нероба, дармоїд — це трутень, що пожирас мед працюючих бджіл. Навчання — твоя перша праця. Йдучи до школи, ти йдеш на роботу.

4. Будь добрим і чуйним до людей. Допомагай слабким і беззахисним. Допомагай товаришу в біді. Не завдавай людям прикrostі. Поважай і шануй матір і батька — вони дали тобі життя, вони виховують тебе, вони хочуть, щоб ти став чесним громадянином, людиною з добрим серцем і чистою душею.

5. Не будь байдужим до зла. Борись проти зла, обману, несправедливості. Будь непримиреним до того, хто прагне жити за рахунок інших людей, завдає лиха іншим людям, обкрадає суспільство"

Передумови формування у вихованців людської гідності взагалі та національної зокрема такі:

- навіювання аксіоми про вищість і неповторність людини;
- постійне акцентування уваги людини на її духовних цінностях, необхідності утвердження їх у суспільних стосунках;
- формування почуттів совісті та честі як засобів самооцінки своїх дій;

- поважне і вимогливе ставлення вихователя (батька, матері, вчителя та ін.) до особи вихованця;
- спонукання вихованця до постійного відстоювання власної гідності перед іншими людьми;
- знання історії своєї родини;
- знання історії свого народу;
- знання культури, традицій, звичаїв, віри свого народу;
- знання життєдіяльності видатних постатей власного народу (політичних діячів, вчених, діячів літератури, мистецтва та ін.);
- володіння рідною мовою;
- включення в конкретну діяльність, спрямовану на збереження й примноження матеріальних і духовних багатств свого народу;
- схвалення діяльності у сфері прояву національної гідності.

Характерною особливістю морального становлення особистості є її менталітет (ментальність). **Ментальність** походить від лат. *mentalis* — розумовий; *mens, mentis* — розум, думка, інтелект. В українському мовному обігу слово менталітет у значенні душі, вдачі, емоційності визначається як світосприймання, світогляд, бачення світу, національний характер.

Отже, **ментальність народу** — це його світосприймання, світовідчуття, бачення себе у світі, особливості прояву національного характеру, своєрідність вдачі. Для кожної етнічної спільноти характерні ознаки ментальності, які на засадах загальнолюдських морально-духовних цінностей відрізняють певним чином представників однієї нації від іншої. Вони є не результатом генетичного успадкування, а передусім соціального успадкування та виховного впливу. Ментальність — винятковий феномен духовності етносу, своєрідний духовний код. Треба з повагою ставитися до духовних багатств народу, проте турбуватися, щоб у суспільстві створювалися оптимальні соціальні умови для збереження духовного коду представників тої чи тої групи.

Моральні стосунки в сім'ї накладають відбиток на все життя людини, оскільки їх вплив пов'язаний, по-перше, із сильними переживаннями, по-друге, вони постійніші, по-третє, в них закладаються підвалини всіх моральних ставлень людини до суспільства, до праці, до інших людей.

Цінності особистого життя мають значення насамперед для самої людини, визначають риси її характеру, поведінку, стиль приватного життя та ін..

Зміст морального виховання учнів зумовлений потребами і вимогами суспільства до формування всебічно розвиненої особистості, рівнем його моральності. З огляду на ці чинники, завдання морального виховання в школі - формування національної свідомості й самосвідомості, прагнення жити в гармонії з природою, свідомої дисципліни, обов'язку та відповідальності, поваги до закону, до старших, до жінки.

3. Морально-етичні норми, що історично склалися в народі.

Історичний розвиток українського народу – наслідок взаємодії численних поколінь. Трансляція у поколіннях соціокультурного досвіду та знань створює своєрідне підґрунтя історичної пам'яті, наповнюючи ціннісним змістом духовний діалог між минулим, сучасністю й майбутнім.

Одним із найважливіших провідних чинників у структурі всебічного гармонійного розвитку особистості є моральне виховання.

Морально-духовні якості, сформовані на засадах загальнолюдських і національних цінностей, становлять найбільше багатство особистості. Слід мати на увазі, що у сфері розумового, фізичного, трудового виховання не кожна людина може досягти бажаних успіхів і досконалості. Але в царині морально-духовних цінностей особистість спроможна досягти очікуваних результатів.

Моральне виховання розпочинається в сім'ї, продовжуючись у процесі соціалізації особистості. Його основу складають **загальнолюдські та національні цінності, моральні норми**, які є регуляторами взаємовідносин у суспільстві. Серед таких норм — **гуманізм і демократизм**, що відображаються в ідеалі вільної людини з високорозвиненим почуттям власної гідності, поваги до гідності іншої людини. Моральне виховання передбачає формування в дітей почуття любові до батьків, вітчизни, правдивості, справедливості, чесності, скромності, милосердя, готовності захищати слабших, шляхетного ставлення до жінки, благородства, інших чеснот.

Основу морального виховання становить **етика** (від грец. *ethika* — звичка, звичай) — **філософська наука про мораль, її природу, структуру та особливості походження й розвитку моральних норм і взаємовідносин між людьми**. Вона досліджує моральні категорії, в яких втілені моральні принципи, норми, оцінки, правила поведінки. Сукупність етичних проблем охоплюють питання про те, як має чинити людина (нормативна етика), а також теоретичні питання про походження і сутність моралі.

Основні якості моральності формуються в ранньому дитинстві на основі так званого «соціального успадкування». Вирішальною у цьому є роль батьків: їх поведінка, цілеспрямований вплив на особистість дитини. Особливо важливо задіяти в моральному вихованні можливості усіх соціальних інституцій:

- сім'ї, цілеспрямований вплив її на формування моральних цінностей дитини;
- педагогічну діяльність дошкільних виховних закладів;
- освітньо-виховну діяльність загальноосвітніх навчально-виховних закладів (шкіл, ліцеїв, гімназій);
- діяльність професійних навчально-виховних закладів (професійно-технічних училищ, вищих навчальних закладів);
- засобів масової інформації (радіо, телебачення, кіно, газет та ін.);
- діяльність мистецьких закладів (театрів, музеїв, консерваторій, клубів, будинків культури тощо);
- соціально-виробничу діяльність громадян на підприємствах, в організаціях.

Головними чинниками народної моралі споконвічно були ідеали добра, милосердя, людяності, такі категорії, як честь, гідність, працелюбність.

Однією з найважливіших вимог народної моралі була діяльна любов до людей, що перш за все мала виявлятися у наданні допомоги ближньому.

Головним моральним обов'язком була, передусім, поміч тій людині, яку спіткало нещастя. Хворим носили їжу, допомагали по господарству, погорільцям надавали притулок, годували їх, дарували одяг, відбудовували хату. Приходили на допомогу й тоді, коли чоловік «підупав». Така поміч надавалася на третій день Різдва, Великодня чи в неділю. З цього приводу сусіди казали: «Пан Біг ласкавий і вже нам нашу вину (тобто роботу у свято чи неділю) дарує, бо ми того робимо за любов».

Великого значення надавалося привітанню, правдивості, дуже високо цінувалася честь трудової людини.

Великим безчестям було злодійство (якщо хтось піймався на цьому, то мусив зі своїм «здобутком» ходити по селу і просити вибачення), пияцтво.

Важлива роль у формуванні цієї етико-естетичної єдності належала обрядовості, звичаєвості, фольклору, в яких опоетизовувались людяність і добро, любов до людей та рідної землі, природи.

Земля позначалася святістю й недоторканістю, її не дозволялося ображати, сварити, проклинати чи то навіть бити лозиною, товкти ногою. Казали: «Не бий землі — не дасть хліба». Відповідно й хліб шанувався як святиня: якщо в часі обіду кусник хлібчика випав з рук, його належало підняти й поцілувати.

Отже, глибинні етико-естетичні засади українських культурних традицій завжди втримували український народ на щаблі високої духовності й надавали йому снаги в найважчих випробуваннях фізичного, духовного і морального гатунку. Морально-етичні норми пов'язувались з естетичними уподобаннями, бо мораль була невіддільною від краси душевної й краси в побуті.

4. Вплив громадянського та патріотичного виховання на формування моральних якостей.

Формування національної свідомості та самосвідомості передбачає: виховання любові до рідної землі, до свого народу, готовності до праці в ім'я України, освоєння національних цінностей (мови, території, культури), відчуття своєї причетності до розбудови національної державності, патріотизм, що сприяє утвердженню національної гідності, залучення учнів до практичних справ розбудови державності, формування почуття гідності й гордості за свою Батьківщину.

У вихованні почуття **національної гідності** велике значення має правдиве висвітлення історії культури та освіти народу, повернення до культурних надбань минулого, відкриття невідомих сторінок нашої спадщини.

Патріотичні почуття зміцнює героїко-патріотичне виховання, покликане виробляти глибоке розуміння громадянського обов'язку, готовність у будь-який час стати на захист Вітчизни, оволодівати військовими знаннями, а також вивчати бойові традиції та героїчні сторінки історії народу, його Збройних сил.

Саме тому дітей привчали з самого малечку бути готовими до захисту своєї Вітчизни.